

КОГНІТИВНА ПОЕТИКА НОРМАТИВНОСТІ В РОМАНАХ ЮЛІ ЦЕ «ІНСТІНКТ ГРИ» І «CORPUS DELICTI: ПРОЦЕС»

THE COGNITIVE POETICS OF NORMATIVITY IN THE YULI ZEH'S NOVELS "THE GAME INSTINCT" AND "CORPUS DELICTI: A PROCESS"

Соколовська С.Ф.,

orcid.org/0000-0002-2335-1765

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Борова Л.О.,

orcid.org/0000-0003-0116-8211

викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті досліджено когнітивно-поетичні механізми конструювання нормативності в романах сучасної німецької письменниці Юлі Це «Інстинкт гри» і «Corpus Delicti: Процес». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення нормативності не лише як тематичного складника художнього тексту, а як когнітивного механізму організації художньої реальності, що визначає способи концептуалізації правил, свободи, вибору та відповідальності. Теоретико-методологічну основу становлять положення когнітивної поетики, когнітивної наратології, теорії ментальних просторів Ж. Фоконьє та теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера. Запропоновано поняття нормативного ментального простору як когнітивної моделі, у якій взаємопов'язані уявлення про норми, правила, заборони, допустимі дії, можливі стратегії та наслідки їх порушення.

Встановлено, що в романі «Інстинкт гри» нормативні відносини формуються переважно в межах міжособистісної взаємодії та структуруються за принципами гри. Правило, стратегія, вибір і санкція утворюють динамічну систему, у якій обмеження не лише окреслює поле можливих дій, а й забезпечує умови для реалізації свободи.

У романі «Corpus Delicti: Процес» нормативний ментальний простір має інституційний характер та організується навколо категорій здоров'я і нормальності. Простежено функціонування опозицій *здоровий / хворий, нормальний / ненормальний, включений / виключений* як засобу нормативної категоризації людини та соціального контролю. Особливу увагу приділено семантичній двоїстості поняття нормальності, унаслідок якої модель суспільного блага набуває регулятивної функції та стає підґрунтям для корекції індивіда. Окреслено також просторовий принцип розмежування, що визначає позицію суб'єкта щодо встановленої норми.

Порівняльний аналіз виявив відмінність двох способів конструювання нормативного порядку: локальної та динамічної структури гри, що формується у взаємодії персонажів, та інституціоналізованої системи, яка регламентує поведінку, соціальну позицію й самосприйняття суб'єкта. Отримані результати конкретизують когнітивно-поетичний аспект нормативності та розкривають його роль в організації художнього світу романів Юлі Це.

Ключові слова: когнітивна поетика, нормативність, нормативний ментальний простір, концептуальна інтеграція, Юлі Це.

This article examines the cognitive and poetic mechanisms of constructing normativity in the novels *The Game Instinct* and *Corpus Delicti: A Process* by the contemporary German writer Juli Zeh. The relevance of this study stems from the need to understand normativity not only as a thematic component of a literary text, but also as a cognitive mechanism for organising literary reality, which determines the ways in which rules, freedom, choice and responsibility are conceptualised. The theoretical and methodological framework is based on the principles of cognitive poetics, cognitive narratology, G. Fauconnier's theory of mental spaces, and the theory of conceptual integration developed by G. Fauconnier and M. Turner. The concept of a normative mental space is proposed as a cognitive model in which notions of norms, rules, prohibitions, permissible actions, possible strategies and the consequences of their violation are interrelated.

It has been established that, in the novel *The Game Instinct*, normative relationships are formed predominantly within the context of interpersonal interaction and are structured according to the game principles. Rules, strategies, choices and sanctions form a dynamic system in which constraints not only define the scope of possible actions but also provide the conditions for the exercise of freedom.

In the novel *Corpus Delicti: A Process*, the normative mental space is institutional in nature and is organised around the categories of health and normality. The functioning of the oppositions *healthy/sick, normal/abnormal, included/excluded* is examined as a means of normative categorisation of the individual and social control. Particular attention is paid to the semantic duality of the concept of normality, as a result of which the model of the common good acquires a regulatory function and becomes the basis for the correction of the individual. The spatial principle of demarcation, which determines the subject's position in relation to the established norm, is also outlined.

A comparative analysis has revealed a distinction between two ways of constructing a normative order: the local and dynamic structure of the game, which takes shape through the interaction of characters, and the institutionalised system that regulates the subject's behaviour, social position and self-perception. The findings clarify the cognitive-poetic aspect of normativity and reveal its role in the organisation of the fictional world in Juli Zeh's novels.

Key words: cognitive poetics, normativity, normative mental space, conceptual integration, Juli Zeh.

Постановка проблеми. Сучасна німецькомовна література дедалі активніше осмислює механізми формування нормативних моделей суспільного життя в умовах трансформації соціальних інститутів. У цьому контексті творчість Юлі Це посідає особливе місце, оскільки її романи поєднують філософську проблематику, соціальну критику й експериментальні наративні стратегії, спрямовані на дослідження меж свободи, відповідальності та індивідуального вибору. У романах «Інстинкт гри» (2004) і «Corpus Delicti: Процес» (2009) письменниця моделює різні форми нормативного порядку: від міжособистісної взаємодії, що ґрунтується на правилах гри, до інституціоналізованої системи контролю, яка регламентує майже всі сфери людського існування. Попри жанрові та сюжетні відмінності обох творів, їх об'єднує спільне прагнення осмислити способи конструювання норм, що визначають межі можливого, допустимого та істинного.

Проблема нормативності у творчості Юлі Це є предметом активних наукових дискусій, при цьому значна кількість праць зосереджена на аналізі антиутопічної моделі держави, біополітичного контролю, етичних дилем, правових аспектів або соціально-філософської проблематики. Завдяки цьому сформувалося багатоаспектне уявлення про ідейно-тематичний зміст, домінантні мотиви і особливості художньої організації творів. Водночас окремого розгляду потребують когнітивно-поетичні механізми конструювання нормативності та їхня роль в організації художнього світу й процесах смислотворення.

Саме тому актуальним є звернення до когнітивної поетики, яка розглядає художній текст у взаємозв'язку з когнітивними процесами його сприйняття, концептуалізації та інтерпретації [1, с. 22–23; 2, с. 10–12]. Такий методологічний ракурс дає змогу дослідити не лише тематичну репрезентацію норми, а й способи її функціонування як структурного принципу організації художньої реальності. У зв'язку з цим когнітивне прочитання романів Юлі Це «Інстинкт гри» і «Corpus Delicti: Процес» передбачає з'ясування того, як норма структурує ментальні простори персонажів, моделі вибору та способи осмислення ними подій і ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова рецепція романів Юлі Це «Інстинкт гри» і «Corpus Delicti: Процес» представлена кількома основними дослідницькими напрямками. Найбільш продуктивними є філософсько-етичний, соціально-політичний і поетологічний; останній охоплює дослідження

інтертекстуальності, наративної організації та художньої форми творів.

У науковій літературі роман «Інстинкт гри» розглядається передусім крізь призму феномену гри як моделі міжособистісної взаємодії, морального вибору, влади та маніпуляції. До найґрунтовніше опрацьованих аспектів належать також інтертекстуальні зв'язки твору, його культурно-філософський контекст і критика сучасного суспільства. У дослідженні К. Куль гра постає одним із визначальних принципів організації роману та водночас засобом критичного осмислення суспільних і культурних відносин [3, с. 17–20]. С. Арнольд, своєю чергою, аналізує ігрову структуру твору з погляду поведінкових стратегій персонажів і функціонування правил [4, с. 207–222]. Інший аспект інтертекстуальної організації роману висвітлює Е. Шиллінг, розглядаючи «Інстинкт гри» у співвіднесенні з романом Роберта Музіля «Людина без властивостей» і проблематикою можливості [5, с. 19–31]. Важливим міждисциплінарним підґрунтям для інтерпретації твору є також теорія ігор, яка дає змогу розглядати взаємодію персонажів як систему стратегічної дії та взаємозалежного прийняття рішень [6, с. 21–46].

Натомість роман «Corpus Delicti: Процес» найчастіше аналізують у контексті антиутопічних студій, біополітики, правової філософії та критики суспільства контролю. Основна увага зосереджується на державному регулюванні приватного життя, співвідношенні свободи і безпеки та політизації здоров'я [7, с. 107–123; 8, с. 375–392]. Новітні дослідження цієї проблематики поєднують правові, суспільно-політичні, етичні та поетологічні аспекти творчості Юлі Це [9, с. 1–24].

Отже, романи Юлі Це отримали різнобічне висвітлення з філософсько-етичних, соціально-політичних і поетологічних позицій. Окремого розгляду в цій дослідницькій перспективі потребує когнітивно-поетичний вимір нормативності, що передбачає аналіз способів її конструювання та функціонування в художньому світі «Інстинкту гри» і «Corpus Delicti: Процес». Такий ракурс дає змогу доповнити наявні інтерпретації творів дослідженням когнітивних механізмів організації нормативного порядку.

Метою статті є дослідження когнітивно-поетичних механізмів конструювання нормативності в романах Юлі Це «Інстинкт гри» і «Corpus Delicti: Процес» та визначення їхньої ролі в організації художньої реальності. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: охарактеризувати теоретичні засади когнітивної

поетики нормативності; окреслити поняття нормативного ментального простору; простежити особливості його функціонування в аналізованих романах; визначити когнітивні механізми моделювання свободи, вибору та відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-методологічною основою дослідження є когнітивна поетика, яка розглядає художній текст як систему смислотворення, пов'язану з процесами концептуалізації та інтерпретації [1, с. 22–23]. Її міждисциплінарний характер виявляється у зверненні до художнього мислення, авторської свідомості та ментальних закономірностей творення художнього смислу. Особливого значення при цьому набувають мовні репрезентації когнітивних процесів [10, с. 111–113]. Положення когнітивної поетики в роботі доповнюються напрацюваннями когнітивної наратології, що акцентують на когнітивних аспектах конструювання наративного значення та репрезентації досвіду [11, с. 4–16; 12, с. 12–22].

Центральне місце в методології цього дослідження посідає теорія ментальних просторів Жюльєн Фоконьє. На думку дослідника, ментальні простори є тимчасовими когнітивними конструктами, які формуються в процесі мислення й мовлення для локального структурування інформації та встановлення зв'язків між різними концептуальними сферами [13, с. 16–17]. На відміну від статичних моделей репрезентації знання, теорія ментальних просторів описує смислотворення як динамічний процес конструювання взаємопов'язаних когнітивних структур, що безперервно модифікуються в міру розгортання дискурсу [13, с. 30–38]. Отже, художній текст доцільно розглядати не лише як завершений результат мовленнєвої діяльності, а як процес поступового конструювання смислу, що створює методологічні передумови для аналізу нормативності як когнітивного механізму організації художньої реальності.

У межах цього дослідження пропонуємо використовувати поняття нормативного ментального простору для позначення когнітивної моделі, у якій акумулюються уявлення про норми, правила, заборони та допустимі моделі поведінки, що визначають інтерпретацію подій і прийняття рішень персонажами. Однак у художньому тексті нормативні ментальні простори не функціонують ізольовано. Вони постійно взаємодіють, перетинаються, вступають у конфлікт і породжують нові смислові конфігурації. Для пояснення цих процесів продуктивною є теорія концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє та М. Тернера, відповідно

до якої інтеграція кількох ментальних просторів приводить до формування нового концептуального простору з емерджентними властивостями [14, с. 40–44, 89–102]. Можливості застосування цієї теорії до художнього дискурсу засвідчують і сучасні українські когнітивні дослідження [15, с. 34–35].

У романі «Інстинкт гри» гра постає не лише тематичним мотивом твору або формою організації взаємодії персонажів, а специфічною моделлю осмислення реальності. Особливо виразно це виявляється у способі мислення Алева, для якого соціальні ситуації набувають ознак гри, а поведінка людини інтерпретується як послідовність стратегічних рішень. У сучасних дослідженнях ігрової поетики принциповим є розмежування *play* як вільної імпровізаційної гри та *game* як організованої діяльності, що передбачає систему попередньо узгоджених правил і поведінкових обмежень [16, с. 132]. У такій перспективі ігрова модель охоплює систему правил, визначені позиції учасників і можливі ходи. Відповідно, ігровий простір у романі набуває нормативного характеру: він не лише моделює взаємодію, а й задає параметри, у межах яких ця взаємодія може бути осмислена.

Показовим у цьому контексті є авторське представлення рішення як добре відрепетитованої гри:

«Was die Menschen täglich ihre Entscheidungen nennen, ist nichts weiter als ein gut einstudiertes Spiel» [17, с. 179].

При цьому ігрова модель поширюється на сам процес прийняття рішень. Важливо, що така модель передбачає відмову від традиційної логіки морального зважування:

«In Wahrheit gibt es kein Für und Wider, keine Gründe für rechts oder links» [17, с. 179].

Отже, вибір осмислюється не як пошук морально правильного рішення, а як стратегічна дія в межах ігрової структури, що окреслює коло можливих ходів. Для когнітивного прочитання роману це має принципове значення, оскільки йдеться про формування моделі, через яку персонаж сприймає й інтерпретує дійсність. Ігрова логіка виконує функцію своєрідного фільтра, організовуючи сприйняття ситуації та визначаючи способи реагування на неї.

Уже на цьому рівні можна конкретизувати поняття нормативного ментального простору, розуміючи його як когнітивну модель, у якій взаємопов'язані уявлення про правила, межі допустимої дії, можливі стратегії та наслідки порушення правил. У теорії ментальних просторів Ж. Фоконьє

такі структури забезпечують локальне конструювання смислу та організують інтерпретацію певної ситуації [13, с. 16–17]. У романі «Інстинкт гри» ігрова модель співвідносить дії персонажів із заданими правилами, окреслюючи можливість їх дотримання або порушення. Відтак нормативний ментальний простір структурує не лише поведінку персонажів, а й сприйняття ними ситуації вибору.

Нормативний характер ігрового простору виразно простежується в міркуваннях Алева про свободу. Гра, за його логікою, є простором, у якому свобода поєднується з рівністю та правовою визначеністю:

«Nur im Spiel sei dem Menschen echte Freiheit möglich. Das Spielen verpflichte zur Gleichheit, da allen Spielern dieselben Voraussetzungen eingeräumt würden, und verwirkliche außerdem den Gedanken der Rechtssicherheit, weil ein Spiel nur innerhalb der eigenen Regeln stattfinden könne» [17, с. 260].

Цей фрагмент важливий для реконструкції нормативного ментального простору роману, оскільки безпосередньо пов'язує свободу, рівність, право та правило в межах єдиної концептуальної моделі. Свобода не протиставляється нормативному обмеженню, а, навпаки, виводиться з нього: справжня свобода можлива лише за умови спільних для всіх правил. Нормативність у цій моделі не обмежує свободу, а конститує умови її можливості: спільні правила забезпечують рівність учасників і правову визначеність їхніх дій. Отже, в ментальному просторі гри свобода набуває не абсолютного, а структурованого характеру: вона мислиться як можливість діяти в межах правил, прийнятих як спільна основа взаємодії.

Це дає підстави стверджувати, що у когнітивній моделі Алева норма виконує не лише регулятивну, а й конструктивну функцію. Вона визначає простір можливих дій і водночас забезпечує його функціонування. Правило встановлює межі, у яких учасник може діяти, однак саме завдяки цим межам його дії набувають структурованого й осмисленого значення. У термінах теорії концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє та М. Тернера таке структурування можна описати як взаємодію кількох ментальних просторів, унаслідок якої формується інтегрована структура з новими смисловими зв'язками [14, с. 40–44]. У романі взаємодію понять гри, права, свободи та рівності можна реконструювати як процес концептуальної інтеграції, результатом якого постає нормативна модель із власною внутрішньою логікою.

Ця модель реалізується не лише на концептуальному, а й на поведінковому рівні. Алев сприй-

має соціальне середовище як простір стратегічної взаємодії, у якому необхідно розпізнавати позиції учасників, прогнозувати їхні дії та використовувати наявні можливості:

«Dieses Mal ging Alev mit besonderer Sorgfalt vor. Ganz deutlich spürte er, dass er sich nunmehr der Verwirklichung einer Absicht näherte, für die alles Bisherige nur Vorübung gewesen war. Auf verschiedenen Schulen hatte er gelernt, innerhalb kürzester Zeit die Zentren der Macht zu identifizieren und dort einzudringen, Kontakte zu knüpfen, Intrigen zu schmieden, Interessen auszukundschaften und zu instrumentalisieren, Seilschaften zu sprengen und neu zusammenzufügen» [17, с. 167–168].

Послідовність цілеспрямованих дій окреслює модель стратегічної поведінки: від ідентифікації та проникнення до налагодження контактів, плетіння інтриг, виявлення й використання інтересів, руйнування наявних зв'язків і створення нових. Соціальна реальність постає тут як система позицій і відносин, яку суб'єкт може аналізувати, прогнозувати та цілеспрямовано трансформувати.

Слід зазначити, що нормативний ментальний простір у романі функціонує не лише як система експліцитно сформульованих правил. Він охоплює також способи інтерпретації соціальної ситуації та когнітивні сценарії поведінки. Тому для його реконструкції важливо враховувати не тільки висловлювання персонажів про правила гри, а й ті дії, через які ці правила матеріалізуються в сюжеті. Норма в такому разі існує як знання про допустиме та як модель практичної дії.

Крім правил, нормативність ігрового простору в романі пов'язана також із механізмом санкції. Це особливо виразно сформульовано в міркуваннях Алева, який розглядає загрозу покарання як одну з передумов кооперації:

«Nun lehrt uns die Spieltheorie, dass erst bei iterativen Wiederholungsfolgen die Angst vor dem Gegner zum Tragen kommt und die Gelegenheit zur Kooperation entsteht. Ansonsten existiert nur Verrat. Daraus folgt, dass nur durch eine drohende Sanktion echte Entscheidungsmöglichkeiten eröffnet werden» [17, с. 342–343].

Так увиразнюється внутрішня структура нормативної моделі: повторюваність взаємодії породжує очікування, а можливість санкції впливає на поведінку та прийняття рішень. У такий спосіб роман вибудовує парадоксальну когнітивну модель свободи: вибір не існує поза системою обмежень, а здійснюється всередині нормативного простору, де учасник усвідомлює правила та наслідки їх порушення. Норма, відповідно, не просто обмежує свободу, а структурує поле потен-

ційних дій. Ця взаємозалежність норми й свободи є однією з ключових характеристик нормативного ментального простору в творі.

Однак така система не є незмінною, її функціонування залежить від збереження правил, а відхилення від них трансформує структуру ігрового простору. С. Арнольд, аналізуючи взаємодію персонажів, зазначає, що порушення ними фундаментального правила гри призводить до припинення її існування [4, с. 220]. У цьому спостереженні важливим є не лише факт недотримання правила, а його структурний наслідок: вихід за встановлені межі змінює статус системи, у межах якої відбувалася взаємодія.

Це дає підстави розглядати нормативний ментальний простір в «Інстинкті гри» як динамічну структуру, конфігурація якої залежить від дій персонажів, застосування правил і виникнення нових стратегічних ситуацій. Гра в романі є не просто метафорою соціальної реальності, а когнітивною моделлю її осмислення: через неї персонажі встановлюють межі допустимого, прогнозують поведінку інших, оцінюють ризики та приймають рішення.

Отже, нормативність в «Інстинкті гри» конструюється через взаємозалежність свободи, правила, стратегії та санкції. Особливість художнього світу Юлі Це полягає в тому, що нормативний порядок не подається як сукупність зовнішніх приписів, а формується в процесі когнітивної інтерпретації ситуації персонажами. Унаслідок цього міжособистісні відносини, можливості вибору та відповідальність за прийняті рішення осмислюються в координатах ігрової логіки.

У «Corpus Delicti: Процес» нормативність організована за іншим принципом: із міжособистісної сфери вона переноситься на рівень суспільної організації. Якщо в «Інстинкті гри» правила структурують взаємодію учасників і задають простір можливих стратегій, то тут нормативний порядок має інституційний характер. Він регламентує поведінку людини, її фізичний стан, ставлення до власного тіла та повсякденні практики. Цю систему в романі втілює «Метод» – суспільний устрій, що проголошує здоров'я основною цінністю та перетворює його на критерій нормативності.

Нормативна сила «Методу» визначається не лише його здатністю встановлювати обов'язкові правила, а й логікою їхньої легітимації. Система репрезентує здоров'я як універсальне благо та пов'язує його з природною для живого організму волею до виживання. Відповідно, мета «Методу» формулюється як забезпечення кожному індивіду тривалого, безпечного й здорового існування:

«Wir haben eine METHODE entwickelt, die darauf abzielt, jedem Einzelnen ein möglichst langes, störungsfreies, das heißt, gesundes und glückliches Leben zu garantieren. Frei von Schmerz und Leid» [18, с. 36].

Отже, нормативний порядок від початку конструюється як система, покликана забезпечувати людині благо, а не як механізм прямого обмеження її свободи. У цьому контексті показовим є спостереження К. Сміт-Прей про деприватизацію тіла в романі та його включення до системи суспільної нормалізації [7, с. 115–119]. Цю логіку послідовно розгортає Гайнріх Крамер, один із найвиразніших представників ідеології «Методу» в романі. У його висловлюваннях приписи системи набувають статусу очевидних і суспільно виправданих правил, а не засобу обмеження індивідуальної свободи. Під час публічної дискусії Крамер трактує право на здоров'я не як один із можливих суспільних пріоритетів, а як історичне досягнення людства:

«Der methodenrechtliche Anspruch auf Gesundheit ist eine der größten Errungenschaften der Menschheit» [18, с. 85].

У такий спосіб вимоги «Методу» включаються до ширшого наративу суспільного прогресу: їхнє дотримання осмислюється як раціональна форма реалізації права на здоров'я, що надає нормативним приписам суспільної легітимності. Зв'язок між регулюванням здоров'я та політичним контролем належить і до центральних аспектів інтерпретації роману В. Мак-Калмонт і В. Маєргофер [8, с. 375–392]. Відтак принциповим для когнітивно-поетичного аналізу є спосіб, у який система формує категорію «нормальності». Механізм її конструювання експлікується у висловлюванні Крамера:

«Die METHODE definiert die Übereinstimmung von allgemeinem und persönlichem Wohl als „normal“. Wer sich selbst nicht als normal in diesem Sinne begreift, wird es auch in den Augen der Gesellschaft nicht sein» [18, с. 87].

Нормативний ментальний простір «Методу» конструюється через співвіднесення загального та особистого блага. «Нормальним» визнається стан, за якого індивідуальне благополуччя узгоджується із загальносуспільною моделлю здорового життя. Порушення цієї узгодженості отримує не лише індивідуальне, а й соціальне значення. Особливо виразно це простежується в діалозі Мії та Крамера, де йдеться про хворобу й одужання Моріца:

*«“Er war geheilt“, wiederholt Mia.
„Einmal krank, immer krank“, widerspricht Kramer. „Das prägt“»* [18, с. 124].

Репліка Крамера показує, що в ідеологічному дискурсі «Методу» колишній стан хвороби може зберігати статус соціально значущої ознаки навіть після фактичного одужання. Нормативний порядок регулює, отже, не лише моделі належної поведінки, а й способи категоризації людини за принципом *норма / відхилення*. При цьому саме поняття «нормальності» має внутрішню двоїстість: воно позначає як фактичний, звичайний стан, так і бажаний, нормативно заданий. Ця семантична суперечність осмислюється в романі через метафору «двосічного меча»:

«Die METHODE gründet sich auf die Gesundheit ihrer Bürger und betrachtet Gesundheit als Normalität. Aber was ist normal? Einerseits alles, was der Fall ist, das Gegebene, Alltägliche. Andererseits aber bedeutet „normal“ etwas Normatives, also das Gewünschte. Auf diese Weise wird Normalität zu einem zweischneidigen Schwert» [18, с. 145].

Метафора «двосічного меча» переводить поняття нормальності з рівня дефініції на рівень просторової моделі:

«Solange man dazugehört, dient dieses Schwert der Verteidigung. Befindet man sich draußen, stellt es eine schreckliche Bedrohung dar. Es macht krank» [18, с. 145].

Протиставлення *dazugehören / sich draußen befinden* моделює нормативний порядок як простір включення та виключення. Для суб'єкта, який належить до нормативної спільноти, норма виконує захисну функцію; для того, хто опиняється за її межами, та сама структура стає джерелом загрози. Отже, дія норми залежить не лише від її змісту, а й від позиції суб'єкта щодо встановленої межі.

Особливо важливою є репліка Мії *«Es macht krank»*, що викриває внутрішній парадокс «Методу»: система, легітимована турботою про здоров'я, може сама породжувати стан, який визначає як небажаний. Здоров'я перестає бути лише метою нормативного порядку й стає критерієм оцінювання індивіда. Система не тільки встановлює норму, а й окреслює межі допустимого, наділяючи відхилення негативним значенням.

Ця логіка поширюється і на повсякденну поведінку. Описуючи перебування Мії в публічному просторі, оповідач наголошує на її прагненні залишатися непомітною:

«Wenn Mia einen öffentlichen Raum betritt, ganz egal, ob es sich um ein Kaufhaus, einen Hochgeschwindigkeitszug oder ihre Arbeitsstelle handelt, dann niemals mit dem Gefühl, in ein gemachtes Nest zu kommen. Sie läuft nicht herein, schreit Hallo, klopft allen auf die Schultern und fragt,

wo ihr Teil vom Kuchen stehe. Meistens hofft sie, von niemandem bemerkt zu werden» [18, с. 145].

Таку поведінку можна інтерпретувати як прояв інтеріоризації нормативного порядку: Міа організовує власну присутність у публічному просторі з урахуванням потенційної оцінки з боку інших. Зовнішня нормативна межа в такий спосіб відтворюється на рівні самосприйняття й самоконтролю суб'єкта.

Таким чином, «Метод» організує нормативний простір через взаємопов'язані опозиції: *здоровий / хворий, нормальний / ненормальний, включений / виключений*. Вони не лише описують стан людини, а й окреслюють її позицію щодо нормативної спільноти. Категоризація перетворюється на механізм контролю: встановлення норми уможливорює ідентифікацію відхилення, а остання створює підстави для корекції. Саме тут «двосічність» нормальності переходить із концептуального рівня у практику нормативного впливу. Якщо нормальним визнається не тільки фактичне, а й бажане, невідповідність установленому зразку потребує усунення. У фіналі роману ця логіка дістає інституційне втілення:

«“Psychologische Betreuung“, sagt Bell zu Hutschneider. „Bestellen einer Aufsichtsperson. Unterbringung in einer Resozialisierungsanstalt. Medizinische Überwachung. Alltagstraining.“

„Ich kümmere mich darum“, sagt Hutschneider.

„Vertrauensbildende Maßnahmen. Politische Bildung. Methodenlehre.“» [18, с. 264].

Психологічний супровід, нагляд, ресоціалізація, медичний контроль, тренування повсякденних практик, політичне виховання та засвоєння «Методу» утворюють комплекс процедур, спрямованих на приведення індивіда у відповідність до встановленої моделі. Нормативний ментальний простір уже не обмежується уявленням про бажаний стан людини, а передбачає інституційно закріплені сценарії його досягнення. Нормальність у романі остаточно перетворюється з категорії суспільного блага на механізм регуляції та корекції: невідповідність нормативному зразку стає підставою для втручання, метою якого є повернення суб'єкта до встановленої норми.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз засвідчив, що нормативність у романах Юлі Це «Інстинкт гри» і «Corpus Delicti: Процес» функціонує не лише на проблемно-тематичному рівні, а й як принцип когнітивної організації художнього світу. Нормативний ментальний простір можна визначити як когнітивно сконструйовану систему уявлень про належне, допустиме й недо-

пустиме, у межах якої правила, цінності, моделі поведінки та санкції співвідносяться з позицією суб'єкта й окреслюють поле вибору та дії.

В «Інстинкті гри» нормативність формується переважно у сфері міжособистісної взаємодії: гра структурує відносини персонажів через правила, стратегії, можливі ходи та санкції. Свобода при цьому не протиставляється правилу, а реалізується в окреслених ним межах. У «Corpus Delicti: Процес» нормативний порядок переноситься на інституційний рівень, де регуляції підлягають поведінка, тілесність, здоров'я та повсякденні практики. Категорія «нормальності» стає засобом розмежування норми й відхилення, а нормативні критерії – підставою для соціальної категоризації та корекції індивіда.

Зіставлення романів виявило трансформацію художніх моделей нормативності – від дина-

мічної системи правил міжособистісної гри до інституціоналізованого порядку, що регламентує спосіб життя людини. Спільним для обох творів є когнітивне встановлення межі між допустимим і недопустимим та визначення позиції суб'єкта щодо цієї межі. Отже, нормативність у романах Юлі Це постає як когнітивно-поетичний механізм моделювання взаємозв'язків між свободою і правилом, індивідуальним вибором і суспільним порядком.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням когнітивних механізмів нормативності в інших творах Юлі Це та сучасній німецькомовній прозі. Продуктивним видається також вивчення ролі ментальних просторів, концептуальної інтеграції та просторових схем включення / виключення у художньому конструюванні нормативних моделей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: спектр досліджень [Електронний ресурс] : навч. посіб. для здобувачів ступеня д-ра філософії за освіт. програмою «Філологія». Київ : КПІ імені Ігоря Сікорського. 2025. 176 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstreams/6807a474-465f-495b-a270-941ea262b8cc/download>
2. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. London : Routledge. 2020. 256 p.
3. Kull C. Juli Zehs Roman „Spieltrieb“. Intertextuelles Spiel als Ausdruck von Gesellschafts- und Kulturkritik. Berlin : Peter Lang Verlag. 2018. 344 S.
4. Arnold S. Zwischen Nihilismus und Spieltheorie. Juli Zehs Roman „Spieltrieb“. *Revista de Filologia Alemana*. Madrid : Universidad Complutense de Madrid. № 19. 2011. Pp. 207–222.
5. Schilling E. Mit dem Möglichkeitssinn Wirklichkeit schaffen. Juli Zehs *Spieltrieb* vor dem Hintergrund von Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften*. Juli Zeh. *Text und Engagement* / hrsg. von E. Schilling. Berlin / Heidelberg : J. B. Metzler. 2024. S. 19–31.
6. Diekmann A. Spieltheorie : Einführung, Beispiele, Experimente. Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag. 2009. 272 S.
7. Smith-Prei C. Relevant Utopian Realism: The Critical Corporeality of Juli Zeh's *Corpus Delicti*. *Seminar: A Journal of Germanic Studies*. Vol. 48, № 1. 2012. Pp. 107–123.
8. McCalmont V., Maierhofer W. Juli Zeh's "Corpus Delicti" (2009): Health Care, Terrorists, and the Return of the Political Message. *Monatshefte*. № 104(3). 2012. Pp. 375–392. <http://www.jstor.org/stable/23361808>
9. Chronister N., Klocke S. E., Richter L. (Editors) Juli Zeh: A Critical Companion. Berlin / Boston : De Gruyter. 2024. Pp. 1–24.
10. Гливінська Л. К. Пропоетику когнітивного зразка: сучасні міри і спадкоємність традицій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 111–116.
11. Dancygier B. The Language of Stories. A Cognitive Approach. Cambridge : Cambridge University Press. 2011. 228 p.
12. Fludernik M. Towards a „Natural“ Narratology. London : Routledge. 1996. 472 p.
13. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge : Cambridge University Press. 1985. 205 p.
14. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York : Basic Books. 2002. 464 p.
15. Орличенко О. В., Циркунова І. В. Когнітивне осмислення іронії в художньому дискурсі: концептуальна інтеграція та тональність твору. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2026. № 49. С. 29–40. <http://doi.org/10.17721/2663-6530.2026.49.29-40>
16. Ізотова Н. П. Типологія ігор у наративі: універсальні та ідіоспецифічні риси. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 130–136. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.25>
17. Zeh J. Spieltrieb. München : btb Verlag. 2006. 570 S.
18. Zeh J. Corpus Delicti: Ein Prozess. Stuttgart : Ernst Klett Sprachen. 2024. 272 S.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 24.08.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.09.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.10.2026